

ОСНОВНІ КАТЕГОРІЇ ЕТИКИ В ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНИХ ПРАЦІВНИКІВ І СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ

Зозуляк-Случик Р.В.

Кандидат педагогічних наук, доцент

Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

В статье охарактеризованы основные категории морали: добро, зло, совесть. Без этих человеческих добродетелей не будет считаться даже высококвалифицированный социальный работник и социальный педагог гуманистом. Теоретические положения совмещаются с освещением конкретных проблем морального выбора, с самым рациональным решением собственно нормативных проблем профессиональной этики.

The basic categories of moral are described in the article: good, evil and conscience. Without these human virtues a highly skilled social teacher will not be considered even by a humanist. Theoretical positions are combined with explanation of concrete problems of moral choice, with the most rational decision actually of normative problems of socially pedagogical ethics.

У статті охарактеризовано основні категорії моралі: добро, зло і совість. Без цих людських чеснот не буде вважатися навіть висококваліфікований соціальний працівник і соціальний педагог гуманістом. Теоретичні положення поєднуються із висвітленням конкретних проблем морального вибору, з найраціональнішим вирішенням власне нормативних проблем фахової етики.

Ключові слова: фахова етика, мораль, добро, зло, совість.

Keywords: professional ethics, moral, good, evil, conscience.

Вагомого значення у вирішенні соціальних проблем, зокрема: національного і духовного відродження, формування інтелектуального національного генофонду, правової підтримки кожного громадянина країни, демократизації та гуманізації суспільного життя, створення умов для формування творчої особистості, соціального забезпечення громадян країни на рівні світових стандартів та інше, набуває професії соціального працівника та соціального педагога. Їхня професійна діяльність є однією із умов соціально-економічного розвитку держави. Адже на даному етапі розвитку нашої держави майже не існує соціальних груп населення, які є повністю соціально захищеними. Це умовлює відчуття недостачі високваліфікованих спеціалістів у соціальній сфері. З даних наукових досліджень випливає, що професійний рівень соціального робітника та соціального педагога залежить не тільки від рівня опанування фаховими знаннями, навичками, умінням, а й від моральності, особистісних якостей особистості.

Моральна діяльність у соціальній і соціально-педагогічній діяльності розкривається через систему моральних цінностей, підвалини чеснот і добра в поведінці, які слугують чинником людяності. Особливий

зміст тут закладений у професійну мораль й етику, коли йдеться про фахову діяльність. Такі категорії розглядаються як наріжний камінь у край важливого фаху для суспільства в цілому і конкретної особистості зокрема. Так, саме соціальний працівник і соціальний педагог повинен розуміти й плекати моральність, осмислювати її, чітко відрізнити якості добра й байдужості у стосунках із клієнтом та його родиною. Стосовно ж соціальної сфери як професійної діяльності моральність та етика тлумачаться в одному і тому самому абсолютному значенні.

Виходячи з викладеного вище, базовими підвалинами у діяльності соціальних працівників і соціальних педагогів є основні категорії моралі: добро, зло і совість. Адже без цих людських чеснот не буде вважатися навіть висококваліфікований соціальний робітник чи соціальний педагог гуманістом. Йому в усьому і завжди потрібно керуватися словами французького філософа і мораліста Мішеля Монте'є: "Тому, хто не осягнув науки добра, всяка інша наука лише зашкодить".

Адже, фахівці соціальної роботи та соціальної педагогіки – це той духовний потенціал, котрий на світському рівні повинен гуманізувати внутрішній світ особистості, утверджувати ідеали добра,

справедливості, честі, милосердя, любові, протистояти моральній деградації, агресивності, конфронтації, відчуженості дітей і молоді.

Отже, становлення фаху соціальний працівник та соціальний педагог і етична доктрина сучасної української охорони особистості як найвищої цінності суспільства від народження – на вістрі часу. Пізнання моральних і аморальних явищ соціальної дійсності відбувається за допомогою етичних категорій: добро і зло, чесність і гідність, обов'язок і відповідальність совість, та інших.

Закономірно, моральні якості, етичні цінності та принципи соціальної і соціально-педагогічної роботи посіли центральне місце в сучасних наукових розробках М. Гуслової, І. Зверевої, І. Зінчука, Т. Семигіної та інших; питання соціальної та соціально-педагогічної деонтології досліджуються науковцями А.Білінською, А.Бойко, І. Мигович, І. Трубавіною та іншими. Ми детальніше зупинимось на розгляді стрижневих моральних категорій – добро, зло, совість.

Метою статті є виокремлення понять “добро” і “зло”, “совість” як стрижневих категорій фахової етики соціального робітника та соціального педагога.

Категорії етики – це найбільш узагальнені наукові поняття. Вони віддзеркалюють головне у функціонуванні та розвитку моралі [1, с. 126].

Відомо, що мораль трактується як сукупність поглядів, норм і правил поведінки людей, а також їхніх якостей, які оцінюються з позиції специфічних категорій добра, зла та совісті. Зауважимо, що добро – це вияв людиною тих необхідних вчинків, які повинні бути завжди, і у всьому морально необхідні. Іншими словами, під цією категорією усвідомлюємо позицію соціально значущу, етичну, для зважування різних суспільних явищ і мотивів діяльності людей, що акумулювала б в собі такі важливі поняття, як справедливість, благо, обов'язок тощо.

Трактування терміна “добро” розглядав не один філософ. Видатні особистості окреслюють зазначену категорію таким чином:

- щастя, блаженство (Епікур);
- насолода (Арістип);
- користь (Бентам, Мілль);
- більш високий ступінь розвитку (Спенсер);
- атрибут автономної моральної волі (Кант).

Водночас моральний образ зла характеризується:

- порушенням суб'єкту зла порядку й міри, узгодженості з іншими рівнопорядковими йому одиницями;
- зосередженістю на собі;
- самоствердженням усупереч іншим і за рахунок інших [2, с. 58].

Добро є критерієм оцінювання найрізноманітніших вчинків. Саме воно матеріалізується у доброті. Відповідно і доброта, як емоційно-чуттєве відображення творчо-альтруїстичного змісту життя або сформульований життєвий принцип із давніх-давен уважалася вищою моральною цінністю. Її розуміння закладене в таких заповідях: “не роби ближньому своєму те, що не хочеш, щоб робили тобі”; “поступай з іншими так, як ти хотів би, аби поступали з тобою”. У різних варіантах ці твердження зустрічаються в етичних системах філософських і релігійних учень.

У побутовій свідомості доброта реалізується як мотив поведінки, зміст дій. Вона пов'язана з відповідними соціальними потребами. Дослідники стверджують, що чим правдивіша людина, тим більша у неї потреба в спілкуванні (комунікативний тип загальної емоційної спрямованості особистості) і наданні допомоги оточуючим (альтруїстичний тип). Одночасно у добрих людей зазвичай відсутні або слабо виражені прояви зовнішнього престижу, владарюванню, гедоністичної потреби та акцентуації.

Слід зауважити, що доброта проявляється у милосерді, безкорисності та гуманності, які повинні бути головними якостями фахівців із соціальної і соціально-педагогічної роботи. Однак, у різних людей ці якості можуть бути розвинуті неоднаково або виявлятися частково. Так наприклад, одній особі притаманні милосердя і гуманність, але разом з тим вона може бути скупюю і дріб'язковою. У такому випадку неминучий глибокий внутрішній конфлікт між бажанням допомогти іншому та прагненням не забути і не знецінити власні інтереси. За всіх старань такий тип людини не слід вважати посправжньому доброю [3, с. 45].

Якщо простежити розвиток доброти, як категорії, то помічено, що вона діалектично пов'язана зі своїм антиподом – злом, його різноманітними проявами: недобррозичливістю, ворожнечою, жорстокістю, садизмом, помстою та іншими. Тому, так важливо у реальному житті володіти вмінням відрізнити добро від зла. Та не слід забувати, що шлях до добра часто пролягає через зло, і для того, щоб чинити добро, нерідко доводиться бути немилосердним до себе; аби не завдати болю іншим,

приходиться страждати самому, зберігаючи при цьому бадьорість духу і право чесно дивитися в очі людям.

Доброта – міцна домінанта, властива людині загалом. Із віком, у міру надбання соціальної зрілості в індивіда виникає відповідна зміна мотиваційної основи доброти, яка виявляється у бажанні до негативних емоцій і, насамперед, звичці до страждань.

У теперішній час добрих людей серед нас небагато. Тому необхідно прищеплювати паростки такої риси кожному ще з дитинства. Ця благородна місія покладається як на сім'ю, так і суспільство, через діяльність педагогів, соціальних педагогів, які не на словах, а на ділі мають утверджувати принципи гуманізму. Цей принцип повинен пронизувати і всю соціальну та соціальну педагогічну діяльність. “Немає більшої любові, як покласти нескінченне життя своє за ближніх своїх”, – так сказав Христос. Такий заповіт має слугувати дороговказом, становити основу змісту життя як кожної людини, так особливо і фахівців із соціальної роботи та соціальної педагогіки.

Важливу роль відіграє і совість. Це віддзеркалення вищої доброти у свідомості особистості, яка примушує чинити суд над собою, самовиховуватися, оцінює вчинки та намагання фахівця.

Чим складніший внутрішній світ індивіда та різноманітніше ставлення його до оточення, тим сильніша потреба врівноважити свій духовний світ і бути незалежним. Коли людина починає осуджувати себе, тоді переконується, що там, усередині, існує якась могутня та потаємна сила, яка є законом: ідеться про совість.

Для особистості, у котрої є совість, недостатньо багатства її внутрішнього світу та здатності піднятися до усвідомлення загальнолюдських цінностей, інтересів, недостатньо і замало гарантій свободи волевиявлення в суспільстві. Тут відчувається необхідність в актуалізації високих моральних потреб і цінностей, є можливість протиставити їх більш низьким та швидкоплинним, висунути й підтримати високі вимоги до себе, здатність до самосвідомості. Означене і слугує основою діяльності соціального робітника та соціального педагога. Тоді на допомогу приходить совість – найвитонченіше та розмаїте щодо нюансів творіння людського

духу, здатне реагувати на мізерні події, устояти перед спокусою [2, с. 63].

Для того, щоб людина поступала за власним велінням, вона повинна бути впевненою, що нею керує совість, а не страх. Так особа не краде не тому, що боїться красти, а тому, що це не дозволяє її внутрішній “суддя” – совість. Вона спонукає допомагати ближнім, перейматися їх турботами не тільки тому, що за це платять гроші, а через те, що це є внутрішньою моральною необхідністю особистості. Те, що дозволяє самоствердитися фахівцеві у суспільстві.

Совість, як категорія, має багато видів – за змістом, формою, інтенсивністю тощо. Вона може бути індивідуальною, колективною, громадянською, релігійною та іншою. Гегель твердить про формальну совість, тобто про таку, що не має об'єктивного змісту і є тільки індивідуальною.

Хвороблива совість жахливіша від будь-якого покарання. Виходячи з цього, є різноманітні заходи і “механізми” звільнення від мук совісті та самої совісті. Одні топлять її у вині, стають наркозалежними, інші шукають забуття у розвагах і розпусті, треті з байдужістю ставляться до подій навколишнього світу. Приглушають голос совісті і кар'єризм, і суєта, і формалізм.

Але як охарактеризувати найвищу совість, совість справжньої моралі? Її називають чистою, а носіїв – людьми з чистою совістю, чистим серцем. Аби совість була чистою, ідеал повинен відповідати дійсності, людина має бути задоволена своєю діяльністю. Таких людей називають фахівцями з великої букви у соціальній та соціально-педагогічній роботі.

Справжню совість можна охарактеризувати як добру. Саме вона виявляється у добрих справах, думках, словах, почуттях, стосунках та тісно пов'язана з багатим внутрішнім світом особи. Проте, бути внутрішньо добрим досить важко. Часто, спостерігаючи за зовнішнім спокоєм людини, ми не зауважуємо, який драматичний її внутрішній світ, яка в ньому відбувається боротьба, які ризиковані рішення іноді приймаються.

Моральна істина не існує в готовому вигляді. Сама по собі вона кожного разу народжується в людині, поєднуючи при цьому мудрість і любов до світу.

Совість, як внутрішній “контролер” тісно пов'язана із суспільною свідомістю – зовнішнім моральним “контролером”. Але якраз через маніпуляцію суспільною думкою відкри-

вається доступ до маніпуляцій совістю особистості, особливо коли вона недостатньо самостійна. Адже у повсякденному житті важко відрізнити добро від зла. Тому так необхідна совість, що допоможе вийти із ситуації, прийняти виважені моральні рішення, особливо у соціальній роботі та соціально-педагогічній діяльності.

У соціальній і соціально-педагогічній діяльності можна виділити чотири основних принципи добросовісності, а саме:

- 1) гуманне ставлення до клієнта;
- 2) уникнення участі в діях, що шкодять психологічному здоров'ю;
- 3) надання соціальної та соціально-педагогічної допомоги всім, хто її потребує, незалежно від расової, політичної, релігійної приналежності;
- 4) дотримання конфіденційності.

Перейдемо до змістового розгляду моральних принципів фахівця, зупинившись детально на одному з них – індивідуальному підході.

Зауважимо, що важливість соціальної та соціально-педагогічної роботи полягає в її ефективності. Найвищий рівень такої діяльності досягається тоді, коли методи діагностики, прогнозування та надання допомоги обираються відповідно до індивідуальних особливостей клієнта. Фахове мистецтво якраз і полягає у тому, щоб віднайти "ключ" до "індивідуального замка" кожної людини. Адже вона діалектично поєднує в собі загальне, індивідуальне й одиничне.

Індивідуальність детермінована як біологічними, так і соціальними чинниками. Особистісні характеристики людини споріднені з елементами організму через психосоматичний зв'язок. Тому надзвичайно важливим є доведення його між свідомістю та совістю.

Східна мудрість повчає: слова не здатні передати всю глибину внутрішнього світу людини. Його відображає найпотаємніше – совість. Вона нагадує крихкий інструмент, який звучить від найменшого подиху людських стосунків. Інколи, музику називають мовою, якою особа спілкується зі своєю совістю. Чутливим інструментом володіють як друзі, так і вороги, до нього торкаються близькі і чужі, живі і мертві, а також залишають відбиток епохи, ідеї, думки. Десь там, у надрах совісті, звучить і спадковість тривалої еволюції, суворий суддя і заспокійлива похвала. І сама

людина виступає у ролі диригента свого ставлення до оточення, враження від світу і для світу. Не завжди добре знаєш тих, хто грає, хто настроює інструмент і хто слухає. Але почуття добра та обов'язок вимагають, щоб звучання його було значущим і знайшло відгомін у багатьох серцях.

Розглянуті нами основні категорії деонтології соціальної роботи і соціальної педагогіки є основоположними для будь-якої професійної етики, але особливо вони важливі для соціальної деонтології. Адже остання, як ніяка інша, наповнена багатим гуманістичним змістом, почуттям високої людяності.

Соціальна і соціально-педагогічна робота як особливий вид професійної діяльності складається зі специфічної, тільки їй притаманної системи цінностей, що сформувалися в процесі становлення принципів і норм поведінки фахівців і базується на охарактеризованих вище категоріях.

Різні дослідники, котрі розглядали дану проблему, по-різному встановлювали пріоритети цінностей. Так, професор Брістольського університету Філлайда Парслоу виділяє наступні:

1. Повага до людини, визнання її безумовної вартісності, незалежно від реальних досягнень і поведінки особистості. Як наголошує Е. Кант: "Людина – ціль у самій собі, не може виступати ні для кого як засіб для досягнення інших цілей... Приналежність до роду людського – саме вже достоїнство".

Отже, повага до особистості – один із привілеїв соціалізованої людини (члена співтовариства).

У різних соціальних і культурних групах існує багато засобів, за допомогою яких демонструється повага. Треба враховувати, що вважається поважним поведінням у групах, що відрізняються від нашої власної групи. Повага також вимагає дозволяти людям робити помилки й час від часу чинити неправильно. Обходитися з людьми так, ніби вони завжди мають рацію або завжди її не мають, було б однаково проявом неповаги. Поводитися зі старими, як із дітьми, лише тому, що вони глухі або відчувають проблеми з тілесним функціонуванням, цілком неприйнятне.

Виходячи з викладеного вище, усвідомлюємо, що соціальна та соціально-педагогічна допомога повинна спрямовуватися на вимоги кожного члена співтовариства та його почуття власної

гідності. Тобто вона повинна бути такою, якою ми самі захотіли б скористатися. Якщо обслуговування, яке ми пропонуємо, неприйнятне для нас і нашої родини, то воно й іншим не принесе користі.

2. Людина – це унікальна соціальна істота, яка реалізує свою унікальність у стосунках з іншими та залежить від них у розвитку своєї унікальності.

3. Людині притаманна здатність до змін, покращення свого життя, зростання, а звідси – прагнення до свободи вибору, прийняття рішень. Без віри в це неможливо знайти обґрунтування для цілей соціально-педагогічної роботи, які передбачають зрушення на краще, удосконалення індивіда і суспільства [1, с. 146].

Таким чином, означені цінності вимальовують прагматичні критерії, які скеровують наші дії в житті та професійній діяльності. Вони важливі для структурування взаємин між соціальним працівником, соціальним педагогом і клієнтом, з'ясування головних особливостей цих стосунків.

Тому в центрі уваги як соціального робітника, так і соціального педагога повинна бути цілісна людина, особистість. Фахівець має вміти творчо використовувати філософські постулати у конкретній практичній діяльності, бути здатним бачити дещо більше, ніж окрему проблему людини.

Не слід забувати, що сьогодні ми живемо у часи нестабільності. Власне йдеться про більшість громади, про тих, кого скинуто зі звичної соціальної колії, і вони не в змозі забезпечити стратегію свого життя, а саме гарантію безпеки життєдіяльності і благополуччя. Така глобальна фрустрація і призвела до агресивності, різних видів девіантності в суспільстві.

Отже, етичні завдання сучасного соціального робітника та соціального педагога ускладнюються. У сферу його діяльності все частіше потрапляють бездоглядні і безпритульні діти, а також молоді особи, котрі не знайшли свого шляху в житті і, як правило, стають наркоманами та алкоголіками. Вони відчувають нагальну потребу в ресоціалізації. Тому справжнім фахівцям необхідно усвідомлювати це нове коло відповідальних соціальних етичних турбот. Водночас творіння добра надає зміст буття фахівців із соціальної та соціально-педагогічної роботи, виступає їх моральним обов'язком. Добро повинно діяти на

засадах добровільності, дієвості, сердечності, чуйності.

Література:

1. Васянович Г. Педагогічна етика: Навчально-методичний посібник / Г. Васянович. – Львів: Норма, 2005. – 344 с.
2. Малахов В. Етика: Курс лекцій / В. Малахов. – К., 2000. – 384 с.
3. Назар П. Основи медичної етики / П. Назар, Ю. Віденський, О. Грандо. – Основи медичної етики. – К: Здоров'я, 2002. – 344 с.